

Николай Николов

ОЦЕНЪЧНАТА СИТУАЦИЯ В КОНТЕКСТА НА ФИЛОСОФИЯТА

Предложеното заглавие е израз на факта, че *аксиологическото* е един от основните моменти на философията, а в оценъчната ситуация намира израз, както в ценността и в оценката, неговата многостепенна и многостранна същност.

След направеното необходимо уточнение ще отбележим, че въпросът за социалната ситуация и нейните основни форми застана в последно време трайно във фокуса на вниманието на редица философи, социолози и социални психолози. Налице са и първите резултати от изследването му. Споменатите резултати, съществуващи като твърдения, обобщения и изводи, са обнадеждаващи. Те не са обаче достатъчно конкретни и обосновани. А това означава, че не са станали все още *органон*, т.е. основа и средство за решаването на остро актуалните проблеми във всички сфери на обществото на този етап от развитието му.

Настоящата статия е опит за правилна постановка и обосновано решение на въпроса за *оценъчната* ситуация, разбирана и разглеждана като основна форма или частен случай на социалната ситуация. Фиксираният факт именно налага да се търсят измеренията на същността и съществуването на оценъчната ситуация с отчитане на органическата ѝ връзка със социалната ситуация.

*

Първото впечатление от запознаването с оскъдните публикации по интересувания ни въпрос е, че мисълта на повечето автори се движи, по силата на инерцията, по оп-

ределена схема¹.

Като казваме това, имаме предвид най-напред, че те изхождат експлицитно, т.е. явно от известната мисъл на Ленин за революционната ситуация, от мисълта му, че революционната ситуация (представляваща според него кулминационна точка в осъществяването на социалната ситуация) е съвкупност от обективно изменящи се социални отношения и обстоятелства².

На второ място, въпросните автори изхождат имплицитно, т.е. неявно, от казаното за ситуацията и за социалната ситуация по-специално, на равнището на речниците и енциклопедиите. А на това равнище ситуацията се разглежда, както е известно, като "Положение, състояние, обстоятелство"³. И най-сетне, същите тези автори изхождат пак имплицитно от резултатите от изследванията на видовете или разновидностите на социалната ситуация (предшествувачи изследванията на социалната ситуация като специфична цялост), каквито са например знаковата, езиковата и речевата ситуация.

Ще уточним веднага, че няма нищо лошо и необяснимо в обстоятелството, че пионерите в изследването на въпроса за социалната ситуация тръгват от споменатите източници. Смущаващото е само това, че твърденията, обобщенията и изводите на една голяма част от тях остават на равнището и в рамките на тези източници. Като изтъкваме това, имаме предвид много неща и, във всеки случай, факта, че основната част от мислите и съображенията на авторите, работещи специално по проблемите на така наречената *знакова ситуация* буквално "плачат" за конкретизиране и доразвиване от една по-обща, философско-методологическа гледна точка. Такова е съображението например на А.А.Ветров, чрез което той се опитва да фик-

---

1 Желенина, И.А. Историческая ситуация. Методология анализа. М., МУ, 1987, с.23-30.

2 Ленин, В.И. Събр.съч., т.26, С., Партиздат, 1981, с.210.

3 Вж. напр. Речник на чуждите думи в българския език. С., БАН, 1992, с.787.

сира границата между знаковата и смисловата ситуация. Става въпрос за съображението му, че думите, произнесени от един човек, започват да функционират като знак за друг човек, само ако те имат комуникативна цел или насоченост. Ако нямат такава насоченост, те не са знаци, а само смислови единици¹.

Приведеното съображение на А.А.Ветров ни навежда на мисълта за целесъобразността от една аналогия между знаковата (семиотическата), езиковата и речевата ситуация, от една страна, и духовната или информационната комуникация, — от друга. Иначе казано, изтъкнатата особеност на знака ни подсказва, че фиксираните ситуации може и следва да бъдат разглеждани през призмата на информационната комуникация. Като изтъкваме това, имаме предвид не само същността на споменатите ситуации, но и същността, т.е. основната част от съдържанието, системата и функциите на информационната комуникация. Имаме предвид, по-точно казано, че почти във всички опити за адекватно разкриване на системата и структурата на комуникативния процес се изхожда с основание от една общоизвестна и общоприета мисъл на Х.Ласуел, изказана от него още през 1947 г., че винаги, когато става въпрос за комуникация, следва непременно да се вземе под внимание: кой съобщава, що (какво) именно, по какви канали, на кого и с какъв ефект. Подходът, реализиран в мисълта на Ласуел, дава основание системата на комуникативния процес и на отделния комуникативен акт да бъде разглеждана като състояща се от следните пет елемента: комуникатор, съобщение, канали, адресат или реципиент и ефект или резултат.

Вярно е, че системите на разглежданите разновидности на социалната ситуация и системата на комуникативния акт не съвпадат напълно, но това обстоятелство не променя нещата по същество. А не ги променя, защото фиксираното частично несъвпадение е привидно. То има чисто формален характер.

---

¹ Ветров, А.А. Семиотика и ее основные проблемы. М., Политиздат, 1968, с.57.

Като казваме това, имаме предвид най-напред, че елементите на знаковата ситуация са четири (знакът, субектът на означаването, обектът на означаването и тълкувателят или интерпретаторът на знака), а елементите на комуникативния акт — пет. Това наистина е така, но от него не следва нищо съществено. От него следва само това, че петият елемент на системата на семиотическата ситуация не е фиксиран експлицитно, макар че той имплицитно е налице. С допускането на противното рискуваме да изпадне в конфузно положение, да се окажем в положението на хора, които твърдят, че знаковата, езиковата и речевата ситуация се осъществяват самоцелно, т.е. не с оглед постигането на определен ефект или резултат.

На второ място, в системата на комуникативния акт липсва, както се вижда, елементът "знак". Вместо него, като относително самостоятелен елемент, се сочи съобщението или информацията. Фиксираното обстоятелство също е обяснимо и преодолимо. То се обяснява с това, че в знаковата ситуация се обръща внимание предимно на средството, чрез което се провокира раждането и усвояването на съобщението или информацията за нещо. При разглеждането на комуникативния акт е обратно — вниманието е съсредоточено върху самата информация, което не означава, разбира се, че тя се рее някъде между комуникатора и адресата, че не се носи от съответната знакова система. При разглеждането на комуникативния акт се говори, освен това, за канали, а при разглеждането на маркираните разновидности на социалната ситуация — не. Това също не е нещо необяснимо и непреодолимо. Наличието на такива канали в разглежданата ситуация се подразбира, без да се говори явно за тях.

И най-сетне, при разглеждането на системата на комуникативния акт не става въпрос за това, за което се съобщава нещо, за това, което в системата на знаковата ситуация се разглежда като обект на означаването. Оттук не следва, разбира се, че субектът на комуникативния акт или комуникаторът говори за себе си или за каналите. Той така или иначе говори за някакъв фрагмент от действителността.

Изказаните съображения представляват достатъчно основание според нас за твърдението, че и когато се говори за някой от трите класа ситуации-системи, и тогава, когато става дума за системата на комуникативния акт, се има предвид едно и също нещо. Само че в първия случай се акцентира *върху средствата*, чрез които се провокира раждането, обменът и усвояването на информация, а във втория — *върху обмена* на информацията. С това следва да се обясни защо в едни случаи някои елементи на знаковата ситуация, а в други случаи някои елементи на системата на комуникативния акт се имат предвид само имплицитно.

По-горе отбелязахме, че твърденията, обобщенията и изводите на една част от докосващите се по някакъв повод и в някаква връзка до въпроса за социалната ситуация и нейните основни форми или разновидности остават на равнището на източниците, които им служат като отправна точка. Това ще рече, че твърденията, обобщенията и изводите на останалата част от авторите, работещи по същия този въпрос, конкретизират и доразвиват в различна степен и посока съдържашото се в споменатите източници.

Едва ли е нужно да уточняваме специално, че процесът на конкретизирането и доразвиването на съществуващите положения по въпроса за социалната ситуация и нейните основни форми не протича гладко, непротиворечиво и равноускорително. Той се осъществява стъпка по стъпка, стимулиран или задържан от характера на развитието на обществената практика и на обществознанието.

У нас първата стъпка в маркирания сложен и противоречив процес на конкретизиране и доразвиване на изходните постановки и положения по въпроса за социалната ситуация прави Г. Йолов чрез обосноваването в основните му пунктове обобщение, че ситуацията е проява на определен комплекс условия или обстоятелства на природната и обществената среда, която изисква отношението и участието на оказалите се в нея личности¹.

---

¹ Йолов, Г. Критичните ситуации и масовата психика. С., Наука и изкуство, 1973, с.39.

Фиксираното разбиране за ситуацията и за социалната ситуация в частност се доразвива и издига на по-високо равнище от, условно казано, управленска гледна точка. От такава гледна точка се настоява с основание да бъде построяван (тогава, когато това е нужно) модел на организация, в който въпросните обстоятелства да бъдат характеризирани чрез точно определен набор от така наречените контекстуални променливи и на основата на определени емпирични данни да се маркират във вероятностна форма взаимозависимостите на споменатите променливи¹.

Нашето собствено разбиране се основава на изтъкнатото дотук за социалната ситуация и на някои философско-методологически принципи. Като изхождаме от широкоизвестната мисъл-принцип, че мисловно конкретното е тоталност или цялостност от определения, ще се опитаме да го изразим чрез система от взаимосвързани съображения.

Първото нещо, което искаме непременно да изтъкнем, е, че на социалната ситуация следва да се гледа като на някакво функциониращо множество от *субстратни градивни единици* и *отношения* между тях, чрез които са представени както социалната среда, така и отделната личност или съответната социална група. Не всяко множество от субстратни градивни единици и отношения между тях е и следва да бъде разглеждано като ситуация, разбира се, а само онова, което изисква някаква реакция от страна на участващата в него личност или социална група. На второ място, така разбираното множество от градивни единици и отношения не е аморфно, а има винаги по-слабо или по-силно изразен *системен* характер. И най-сетне, социалната ситуация не е, както изтъкнахме вече, какво и да е, а *функциониращо* множество от субстратни градивни единици и отношения. Това означава, че функционирането на ситуацията винаги ражда нещо. Означава по-точно, че функционирането ѝ се увенчава, като правило, с дейст-

---

¹ Кунц, Г., С.О'Донел. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций, т.1, М., Прогресс, 1981, с.16-18, 59-62.

вие или с усвояване от някой от елементите ѝ на информация, която служи за основа на действие.

Посоченото за социалната ситуация се отнася в своята основна част и за нейните форми или разновидности. Между впрочем, на нас не ни е известен опит за изчерпваща класификация на основните форми (класове) или разновидности на социалната ситуация, макар че това е повече от необходимо. Без да се ангажираме с подобен опит, тук ще скицираме една схема на основните форми или класове на социалната ситуация, която ни е нужна не сама по себе си, а само *с оглед на по-релефното очертаване на измеренията на интересуващата ни оценъчна ситуация*, която несъмнено е една от основните форми на социалната ситуация.

Внимателното вглеждане в логическата теория на класификацията ни убеди в основателността на допускането, че първите два реално съществуващи съотносителни класа на социалната ситуация се обособяват и съществуват на основата на отношението между *двата начина на възникването им*. Като казваме това, имаме предвид, че всевъзможните социални ситуации може да възникнат и възникват по два начина, а именно: спонтанно или произволно и организирано или произволно. В зависимост от това и самите ситуации се обособяват в два класа, а именно: *спонтанни* и *организирани*. Основната отличителна особеност на всеки един от посочените два класа на социалната ситуация се заключава в това, че във втората е известен и ясно очертан субектът или инициаторът на функционирането, а в първата — не.

На основата пък на отношението между *насочеността на функционирането им* и отчасти на характера на резултата от функционирането им съществуващите и възможните социални ситуации се диференцират вътрешно на два други, не по-малко основни класа. Те се обособяват на *комуникативни* и *некомуникативни* ситуации. В комуникативните ситуации се обменя по някакъв начин и се усвоява информация за нещо. В некомуникативните ситуации не се обменя преднамерено и организирано информация. В тях това става спонтанно и то само като подчинен момент спрямо общата насоченост на функционирането и са-

мото функциониране. Спецификата им се заключава в това, че те изискват някакви практически действия от страна на участващите в тях със свой елемент личност или социална група.

Интерес за нас в случая представлява и една друга твърде често реализирана в даден вариант класификация на съществуващите и възможните социални ситуации. Става дума за класифицирането на ситуациите в зависимост от *степенята на опасност за съществуването* на участващата в тях личност или социална група. На основата на този показател именно в социалната психология ситуациите се диференцират на пет класа¹.

Тук ще вземем под внимание само двата полярни класа или типа. Това са така наречените *стандартни* и *критични* ситуации.

И накрая, съществуващите и възможните социални ситуации може да бъдат диференцирани и фактически се диференцират на *оценъчни* и *неоценъчни* или *констативни*. Основа на това класифициране е *характерът на отношението на участващата в съответната ситуация отделна личност или социална група към останалите нейни елементи*.

Ще отбележим във връзка с казаното, че няма ситуация, в която да не е налице оценъчен момент, но характерът на присъствието и функционирането му е различен в различните случаи. При оценъчната ситуация личността или социалната група, която е елемент от нея, усвоява духовно-практически останалите нейни елементи непременно с оглед на възможностите им да удовлетворят съответните ѝ потребности, интереси и стремежи. Оценката в този случай намира израз *експлицитно в крайния резултат* от усвояването и заедно със съответстващите ѝ по характер социални норми изпълнява регулативни функции спрямо дейността и поведението на нейния субект. По-иначе стои същият този въпрос при неоценъчната или констативната ситуация. В нея отделната личност или социалната група усвоява духовно-практически останалите нейни елементи такива, каквито са те сами по себе си (така ста-

1 Йолов, Г. Цит.съч., с.40-46.

ва, например, при математическото, физическото, биологическото и други видове познание), без да се интересува от техните възможности за удовлетворяването на едни или други нейни потребности, интереси и стремежи. Оценъчният момент присъствува и тук, разбира се, но само като подчинен момент в информацията за тях и, следователно, не се проявява експлицитно в крайния резултат от усвояването. Предназначението на информацията в констативните ситуации е да служи, както е известно, за основа на преобразуващата практическа дейност на нейния субект.

От само себе си се разбира, че фиксираните двойки класове на социалната ситуация са в състояние да влязат в множество комбинации помежду си и да разкрият по такъв начин цяло богатство от страни, свойства и отношения. Само на двучленно равнище, примерно, те са 27. Изтъкнатото се отнася, естествено, и за двойката, която образуват оценъчната и констативната ситуация. Отнася се, по-точно казано, и до оценъчната ситуация, която в зависимост от комбинациите, в които влиза с останалите класове на социалната ситуация, ни се разкрива откъм най-различни свои страни, свойства и отношения.

Фиксираният аспект на интересувания ни въпрос е наистина много съдържателен и поради това няма да го отминем. Той обаче е само един от няколко основни момента на въпроса за същността на оценъчната ситуация, обстоятелство, което налага да бъде разгледан в контекста на разсъжденията ни по въпроса за оценъчната ситуация представляваща частен случай на социалната ситуация.

Вече стана дума за това, че социалната ситуация се диференцира вътрешно, на определена основа, на четири двойки класове. Един от тези класове е *оценъчната* ситуация. Той може да влиза с останалите класове на социалната ситуация в най-различни комбинации, различни както по броя на членовете във всяка една от тях, така и по характера на самите членове. От това пък следва, че в зависимост от характера на комбинациите оценъчната ситуация ще придобива съответни специфични особености.

За да стане ясно колко на брой и какви по характер са комбинациите, които образува оценъчната ситуация, трябва

5628/1994

ва да припомним кои са четирите двойки класове на социалната ситуация и да ги представим по възможност във формализиран вид, макар и в един пределно облекчен вариант. Ще започнем това с уточнението, че въпросните двойки класове на социалната ситуация, така както ги изведохме по-горе, са следните: *спонтанни и организирани; комуникативни и некомуникативни; стандартни и критични; оценъчни и констативни*. Същите тези осем класа или типа ситуации, организирани в съотносителни двойки, могат да бъдат представени и по друг начин. Те би могло да бъдат означени и представени в следния вид: А — Б; В — Г; Д — Е; Ж — З.

В случая се интересуваме само от това, в какви комбинации влиза оценъчната ситуация с останалите класове на социалната ситуация. От направения анализ става ясно, че оценъчната ситуация, която означихме с буквата "Ж", влиза в най-различни комбинации с останалите класове. Тук ще представим интересуващите ни комбинации в зависимост от броя на техните членове или елементи. Всички възможни комбинации от два члена са шест, а именно: Ж, А; Ж, Б; Ж, В; Ж, Г; Ж, Д; Ж, Е. Възможните комбинации от три члена пък са дванадесет, а именно: Ж, А, В; Ж, А, Г; Ж, А, Д; Ж, А, Е; Ж, Б, В; Ж, Б, Г; Ж, Б, Д; Ж, Б, Е; Ж, В, Д; Ж, В, Е; Ж, Г, Д; Ж, Г, Е. И най-сетне, възможните комбинации от четири члена са осем, а именно: Ж, А, В, Д; Ж, А, В, Е; Ж, А, Г, Д; Ж, А, Г, Е; Ж, Б, В, Д; Ж, Б, В, Е; Ж, Б, Г, Д; Ж, Б, Г, Е.

Оценъчната ситуация не е в състояние да образува и не образува комбинация с повече от четири числа.

Най-сложни и многостранни са четиричленните комбинации, които образува оценъчната ситуация с останалите класове на социалната ситуация. Тъкмо поради тази особеност, те именно ще бъдат предмет на анализ в следващите редове.

Да започнем с първата четиричленна комбинация — Ж, А, В, Д. Ако дешифрираме фиксираното съчетание с помощта на естествения език, става ясно, че оценъчната ситуация в този случай е едновременно спонтанна, комуникативна и стандартна. Всеки ще се съгласи, надяваме се,

с констатацията, че има известна разлика между спонтанната и организираната оценъчна ситуация. В спонтанната оценъчна ситуация, за разлика от организираната, не е известен, като правило, субектът или инициаторът на функционирането ѝ. Не е известен, освен това, алгоритъмът (ако изобщо има такъв), на който се подчинява действието на пусковия механизъм на функционирането ѝ. Наличието на такъв вариант на оценъчната ситуация е повсеместно, но винаги под равнището на масовите комуникационни процеси. Това е така, защото споменатите процеси имат преднамерен и следователно организиран характер. А това означава, че и реализиращите се в тях оценъчни ситуации имат същия характер. Разглежданата оценъчна ситуация е едновременно, както стана ясно, и комуникативна. Това означава, освен всичко друго, че оценъчният процес в този вариант на оценъчната ситуация има не непосредствен, а опосредствуван характер. В разглеждания вариант на оценъчната ситуация (макар и взет в различни разрези) са налице, освен това, два субекта: субект на комуникативното въздействие и субект на оценяването. И най-сетне, в случая става дума за стандартна, а не за критична оценъчна ситуация. Това ще рече, че за разлика от критичните оценъчни ситуации, в този вариант на оценъчната ситуация е налице възможност за относително спокойно и достатъчно обмислено използване на известните алгоритми, на които се подчинява оценяването.

Следваща по ред е комбинацията Ж, А, В, Е. В случая става дума за оценъчна ситуация, която едновременно е спонтанна, комуникативна и критична. За спонтанните и комуникативните оценъчни ситуации вече отбелязахме необходимото. То остава в сила и за този вариант на оценъчната ситуация. Този вариант на оценъчната ситуация се отличава от първия обаче с една твърде съществена особеност. Малко по-конкретно казано, в случая става дума не за стандартна, а за критична оценъчна ситуация. Става дума за такава оценъчна ситуация, в която няма време за спокойно и достатъчно обмисляне и използване на алгоритми. В този случай се налага да бъдат вземани решения в пределно кратък срок от време при много висока степен на обективна и субективна неопределеност и високо пси-

хическо напрежение от страна на оценяващия, с всички произтичащи от посочените обстоятелства следствия, които неизбежно се отразяват, като правило неблагоприятно, на последващите негови практически действия.

Следва комбинацията Ж, А, Г, Д. Това означава, че оценъчната комбинация в този случай едновременно е спонтанна, некомуникативна и стандартна. За това, как се отразява спонтанността и стандартността върху възникването и функционирането на оценъчната ситуация, вече говорихме по-горе. Макар че тези измерения или характеристики на ситуацията бяха в други комбинации, техните особености в общи линии остават в сила. В този случай става въпрос обаче за ситуация, която е некомуникативна. Некомуникативността, взета в съчетание с посочените две други характеристики на ситуацията, е нещо наистина твърде специфично. Такъв вариант на оценъчната ситуация може да възникне само (или почти само) при отделната личност. В нея е налице възможност за непосредствена и спокойна оценка с използване от страна на личността на всички известни ѝ алгоритми и принципи на оценяване.

Не по-малко интересна е и комбинацията Ж, А, Г, Е. Тази оценъчна ситуация е, както се вижда, едновременно спонтанна, некомуникативна и критична. В посочения вариант на оценъчната ситуация са налице такива характеристики на ситуацията, които участваха и във вече разгледаните по-горе три нейни варианта, за които казахме необходимото. Това остава в сила и за този вариант на оценъчната ситуация, макар и само в своята основна част.

Петата по ред е комбинацията Ж, Б, В, Д. Това ще рече, че оценъчната ситуация в този случай едновременно е организирана или преднамерена, комуникативна и стандартна. За характеристиките "В" и "Д" вече беше казано необходимото. Нов член на разглежданата комбинация е характеристиката "Б". Във връзка с това ще отбележим, че характеризиращи се с организираност или преднамереност оценъчни ситуации може да се срещнат във всички сфери на живота и на всички техни равнища. Оценъчната дейност в този вариант на оценъчната ситуация е винаги опосредствувана и има подчертано избирателен характер.

Шеста, седма и осма комбинация се състоят от членове, за които беше казано същественото, тъй като те участват и в предходните пет комбинации. Очевидно в тези три, пък и в предходните пет комбинации, трябва да става дума за друго нещо. Като казваме това, имаме предвид, че в разглежданите осем комбинации много от членовете се повтарят, че са едни и същи. С други думи, след четвъртата комбинация започва повторението на съответните елементи, т.е. във всяка една от комбинациите от втората половина, с изключение на един нов елемент, са налице едни и същи елементи. Това обстоятелство ни навежда на мисълта за една аналогия между осемте варианта на оценъчната ситуация, от една страна, и цялостните системи, от друга. Или, по-точно казано, спецификата на всеки от разглежданите осем варианта на оценъчната ситуация следва да се търси в някакъв интегрален ефект от взаимодействието на участващите в комбинацията четири члена, както е при цялостните системи.

Всичко това е наистина точно така. То не означава обаче, че оценъчната ситуация се разтваря в своите варианти, че разглежданите варианти се изграждат само от неповторими особености. Всеки от обсъжданите осем варианта или класа на оценъчната ситуация е специфично единство от общо и единично или, което е все същото, от повтарими, инвариантни и неповторими, вариативни субстратни градивни единици, отношения и особености.

Когато говорим за повторимото или инвариантното във всеки един от фиксираните осем варианта на оценъчната ситуация и в оценъчната ситуация като цяло, имаме предвид много неща, но две от тях са основни и, във всеки случай, безспорни. Става въпрос, първо, за това, че и оценъчната ситуация, както и всеки един от останалите седем класа на социалната ситуация е *специфично множество от субстратни градивни единици и отношения*. Друг въпрос е вече това, какъв е техният характер. И второ, в оценъчната ситуация, в какъвто и вариант да възниква и да се реализира тя, *са налице субект и обект на оценяването*.

Споменаването на субекта и обекта на оценяването, представляващи основни и необходими градивни едини-

ци на оценъчната ситуация, навежда на мисълта, че диференцирането на всички съществуващи и възможни ситуации на комуникативни и некомуникативни има за нас в случая принципно значение. Става дума за това, че ние се интересуваме тук не от оценъчната ситуация (каквато е тя сама по себе си), а от оценъчната ситуация предимно като резултат от въздействието на езика върху участващата в нея личност или социална група (типичен пример в това отношение е пропагандата) и на поле за разгръщането и реализирането до край на това въздействие.

При това положение става пределно ясно, че първостепенно значение за нас в случая ще има *комуникативната* оценъчна ситуация. А ще се интересуваме предимно от този вариант на оценъчната ситуация, защото езикът е, както е известно, основно средство за осъществяването на духовната или информационната комуникация във всичките ѝ превъплъщения и на всички равнища. Обстоятелството, че и некомуникативните оценъчни ситуации се разрешават с помощта на езика дотолкова, доколкото не съществува мислене без език, не променя нещата по същество.

Субектът и обектът на оценяването са основните гравидни единици на непрестанно изменящата се и развиващата се оценъчна ситуация във всичките ѝ варианти и превъплъщения.

Въпросът за субекта на духовното усвояване на действителността в неговите две основни форми — чисто познавателно и оценъчно, — все още не е решен еднозначно в съответната литература. Абстрахирайки се от продължаващата дискусия, ще отбележим, че споделяме налагашото се разбиране, според което субект на познанието и на цялостното духовно усвояване на действителността изобщо са и може да бъдат както отделният човек, влизаш едновременно в различни по характер и степен на общност социални групи, така и самите социални групи.

Възниква въпросът за възможностите и фактическите различия между отделния човек в качеството му на субект, и съответните социални микро- и макрогрупи, функциониращи също като субект. На този въпрос може да се отговори според нас само ако се изхожда от положението,

че социалните микро- и макрогрупи не са механичен сбор от хора, а цялостни системи, и че цялостните системи от своя страна притежават, както е известно, *интегративни* свойства, които не могат да бъдат отъждествени със сбора от свойствата на образуващите ги елементи, а са функция на взаимодействието на тези елементи.

Отнесено към субекта на духовното усвояване на действителността от различна степен на общност, казаното означава, че с влизането си в съответната социална микроили макрогрупа (особено пък ако тази група е формална) отделният човек-субект придобива *нови*, най-вече социално-психически особености, които не е притежавал до момента на влизането си в тях. Само в социалната микроили макрогрупа той (заедно с останалите членове на групата) се поддава на масово внушение, психическо заразяване и подражание.

Обектът на познанието и на цялостното духовно усвояване на действителността изобщо пък е това, което противостои на субекта, това, към което е насочена усвояващата и преобразуващата дейност на субекта.

Казаното за обекта на духовната дейност изобщо и на познанието в частност може да бъде конкретизирано в смисъл, че на познанието (а и на духовната дейност като цяло) може да противостои буквално всичко съществуващо — като се започне от отделните съставляващи обективната природна и социална действителност неща, и се стигне до продуктите от познанието им. В последния случай, т.е. тогава, когато се осъществява по някакъв начин познание на познанието, е прието да се говори за метапознание.

От казаното дотук за субекта и обекта би могло по дедуктивен път да бъде изведено решение и по въпроса за обекта на оценката, представляваща основен момент на оценъчната ситуация. Би могло, ако не съществуваша вече в съответната литература решения, чиито автори ги разглеждат като безспорни и следователно като общоприети.

В това, че придържащите се към някакво решение по даден въпрос го разглеждат като безспорно, няма нищо необикновено и учудващо. Особеното в случая се заключава в това, че авторите на разглежданото като безспорно

решение по въпроса за обекта на оценката са убедени в неговата истинност, макар че то не следва от току-що изложеното разбиране по въпроса за обекта на духовното усвояване на действителността изобщо, в чиято истинност те също не се съмняват.

За какво всъщност става въпрос?

За това, че почти всички автори, изследващи интересувания ни тук въпрос, приемат, че обект на оценката е самата ценност. Приемат и защитават това, предпоставяйки в същото време експлицитно или имплицитно мисълта, че ценността съществува в готов, в завършен вид още преди контактите на субекта на оценката¹.

Такова едно разбиране по въпроса за обекта на оценката е незащитимо и следователно неприемливо по няколко причини, две от които са основни. То е незащитимо, най-напред, поради това, че с ценността има основание да бъдат асоциирани, свързвани по някакъв начин не всички, а само един клас оценки, само така наречените апробативни оценки. Другият клас оценки, получен на същата основа на класифициране, а именно научните оценки (частен случай на които са експертните оценки), няма нищо общо с ценността и в същото време никой не отрича и няма основание да отрича това, че той също е форма на оценъчното отражение на действителността. Ценността, на второ място, не е и не може да бъде обект даже само на апробативните оценки, макар че е свързана безспорно по някакъв начин с тях. И това е така, защото тя представлява специфично *функционално* свойство, такова свойство, което не е актуално присъщо на своя носител до началото на взаимодействието му с оценяващия го субект (тази теза обосноваваме в една наша книга)², а се поражда в това взаимодействие.

Отговорът на въпроса за действителния обект на оцен-

---

1 Кетхуров, Р.Т. Об оценке как гносеологической категории. Вестник Московского университета, Экономика и философия, 1965, 4, с.72; И.Паси. Эстетически студии. С., Наука и искусство, 1970, с.160.

2 Николов, Н. Оценка. С., Наука и искусство, 1982, с.57-71.

ката или, иначе казано, на въпроса за това, какво оценява субектът на оценката, е всъщност предопределен в известен смисъл. Той следва от заключението ни, че ценността не е и не може поради изтъкнатото да бъде обект на оценката. Разбира се, това, че нещо следва от друго нещо, не означава все още, че то е вече изведено. Освен това, ние не питаме кой не може, а *кой може да бъде и е* обект на оценката. Това обстоятелство именно ни задължава да изразим разбирането си относно обекта на оценката и неговия характер и експлицитно.

И така, кой е обектът на оценката? На този въпрос ще отговорим направо в смисъл, че щом като ценността не е и не може да бъде специфичен обект на оценката, остава възможността нейният обект да не е нещо различно от обекта на познанието. С други думи, оказва се, че *оценъчното* духовно усвояване на действителността (оценката, системата от оценки) и *чисто познавателното* духовно усвояване на действителността не се различават по своя обект, *имат всъщност един и същ обект*. Това означава, че и на оценката може да противостои буквално всичко реално съществуващо и всичко, за което са налице реални възможности да се появи, в качеството си на неин обект — като се започне от отделните, съставлящи обективната природна и социална действителност неща и се стигне до продуктите на самото духовно усвояване на действителността.

В изразеното разбиране за обекта на оценката се съдържа, както се вижда, възможността той да бъде диференциран вътрешно, на основата на някои негови иманентни характеристики. Съдържа се възможността за констатация в смисъл, че потенциалните обекти на оценката могат да бъдат класифицирани в две групи, а именно: а) на обекти, които са обективни *по съществуване*; б) на обекти, които са обективни само *по съдържание*. Това означава, че оценките, които са ориентирани към обективните по съществуване обекти, може и следва да бъдат разглеждани като част от съзнанието (или като част от насочената навън от самата себе си психика) и да бъдат изучавани и изследвани през призмата на неговите основни характеристики. Оценките пък, които са ориентирани

по-строго към обективния само по съдържание обект, само към продуктите на духовното производство, следва да бъдат разглеждани като част от цялостното съзнание (като част от съзнанието, включващо и самосъзнанието) и да бъдат изучавани и изследвани през призмата на основните характеристики на метаотражението. Част от тази група оценки следва да бъдат разглеждани като самооценки и да бъдат изследвани върху плоскостта и през призмата на самосъзнанието или на усвояващата самата себе си психика на субекта на оценката.

Вече стана въпрос за това, че относително обособено, съществуващото нещо от природната или социалната действителност (което може да стане и става обект на оценката), е с определени свои страни и в определено отношение случайно и като такова е обикновено част от някаква статистическа съвкупност. Думата ни е за това, че който и да е и какъвто и да е обектът на оценката, той е едновременно и необходим, и случаен. Това в интересуващото ни отношение означава, че той има, макар и частично, *вероятностен* характер. Означава, че и оценката, в която той се е отразил, ще има също, макар и частично, вероятностен характер.

И накрая, от гледна точка на своите времеви характеристики, обекти на оценката може да станат и стават обикновено неща от миналата, от в момента съществуващата и от бъдещата действителност. Това в интересуващото ни отношение означава много, а именно, че тогава, когато обект на оценката стане нещо от бъдещата, възможната действителност, то освен вероятностен ще има и по-подчертано *неопределен* характер. Това има своето обяснение в обстоятелството, че вероятността за реализиране и функциониране на въпросното нещо по определен начин намалява с отдалечаването във времето на момента на това реализиране и функциониране от момента, в който става дума за тях (разглеждан като система за отчитане, за измерване), от момента, в който някой се интересува прогностически от тях. А щом вероятността поради изтъкнатото намалява, то неопределеността се увеличава, тъй като тези две характеристики се намират помежду си в обратно пропорционална зависимост.

От множеството отношения в оценъчната ситуация ще се спрем съвсем накратко само на ценностната ориентация, за която се заговори по-определено едва в края на 60-те години. От тогава и до наши дни е налице трайна тенденция ценностната ориентация да бъде отъждествявана с някаква система от фиксирани установки. Друг въпрос е вече това, че психо-физиологическото състояние на личността или социалната група, която Д.И.Узнадзе нарече някога установка, днес се означава с помощта на цял спектър от термини, а именно: "отношение", "насоченост", "предразположение", "нагласа", "позиция" и т.н.

Ще отбележим веднага, че няма основание да бъде поставян знак на равенство между установката или система от установки (пък били те и фиксирани) и ценностната ориентация, защото установката както и за Д.И.Узнадзе, така и за неговите най-близки сътрудници, има *безсъзнателен* или *неосъзнат* характер. И без специални изследвания е ясно, че днес в разгръщания се демократичен процес нито в отделната личност, нито пък в съответната социална група се изгражда някаква ценностна ориентация единствено и само на безсъзнателно равнище. Тъкмо обратното. Изграждането на ценностната ориентация става най-често след продължителни размисли, които твърде често приемат формата на вътрешни диалози и даже на морални конфликти. С други думи, формирането на ценностната ориентация е невъзможно без участието на съзнанието. Нещо повече. Елементите на съзнанието доминират в този процес.

Ценностната ориентация не е и не бива да бъде разглеждана като специфично отношение към някаква ценност или система от ценности, както твърде често се постъпва. Това е така, защото ценността не съществува в готов вид преди началото на въпросното отношение, означаващо в случая с термина "ценностна ориентация". Ценността, бидейки *функционално* свойство, се ражда в това отношение. А какво тогава е ценностната ориентация? Тя е иманентно присъща характеристика на психиката като цяло, разглеждана като цялостна система от съзнание и безсъзнателно. А по-точно казано, ценностната ориентация е, както

и психиката като цяло, *релационно* свойство (този клас свойства са градусни единици на отношенията), насочено към *значими* за неговия носител свойства или способности преди всичко на социалната среда. В това взаимоотношение тези свойства се превръщат или прерастват в ценности.